

Логвінова М.В. Новий погляд на підстави позбавлення батьківських прав // Наше право. – 2004. - №2 (2 ч.). – С.91-95.

Логвінова Марія Володимирівна

Новий погляд на підстави позбавлення батьківських прав

Правову природу позбавлення батьківських прав як заходу сімейно-правової відповідальності досліджували такі вчені, як Г.Белякова, Є.Ворожейкін, О.Косенко, Л.Короткова, Г.Матвєєв, В.Мироненко, О.Нєчаєва, З.Ромовська, В.Рясенцев, Г.Свердлов, К.Тіхоніна, К.Червяков, Я.Шевченко та інші. Теоретична розробка науковцями питання позбавлення батьківських прав є неоцінним вкладом в науку сімейного права. Проте у зв'язку з прийняттям 10 січня 2002 року Верховною Радою нового Сімейного кодексу України (*далі – СК України*) [2] перед вченими постало нове завдання – проведення ґрунтовного аналізу нових концептуальних підходів СК України до інституту позбавлення батьківських прав в цілому, та підстав позбавлення батьківських прав, зокрема.

Частиною 1 статті 164 СК України чітко визначені підстави позбавлення батьківських прав, що становлять об'єктивну сторону сімейного правопорушення батьків, яка проявляється в їх протиправній поведінці.

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування. Проте що саме слід вважати поважною причиною

відмови батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я законодавець не роз'яснює. Та й в постанові Пленуму Верховного Суду України №16 від 12.06.1998 року "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України" відсутнє тлумачення даного питання. Тому, на наш погляд, у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України доцільно закріпити перелік поважних причин, внаслідок яких батьки або одинока матір можуть відмовитися забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (наприклад, стан здоров'я матері чи дитини [8, с.21]); 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; 3) жорстоко поведуться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманам; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини. При цьому дві останні підстави позбавлення батьківських прав (експлуатація батьками дитини, примушення її до жебракування, бродяжництва та засудження батьків за вчинення умисного злочину щодо дитини), на нашу думку, слід об'єднати в одну підставу під назвою „засудження батьків за вчинення умисного злочину щодо дитини”. Така підстава за контекстом включає в себе й експлуатацію дитини, й примушення її до жебракування, бродяжництва. Ці дії в більшості випадків є злочинами щодо дитини. І якщо в діях батьків суд виявить ознаки злочину, передбаченого ст.304 Кримінального кодексу України [1], то відповідно слід приймати рішення про позбавлення таких батьків батьківських прав.

Зміст ч.1 ст.164 СК України є вичерпним, тобто перелік підстав позбавлення батьківських прав не підлягає розширеному тлумаченню. Проте положення зазначеної норми не передбачають застосування санкції у вигляді позбавлення батьківських прав за ряд суттєвих протиправних діянь батьків. Стаття 164 СК України як санкція за порушення вимог статей 143, 150, 155, 180 СК України, на наш погляд, є недоопрацьованою і потребує вдосконалення.

Зокрема, в обов'язок батьків (усиновлювачів) входить здобуття дитиною повної загальної середньої освіти. Згідно з ч.3 ст.47 Закону України від 13.05.1999 року "Про загальну середню освіту" [6] злісне ухилення батьків від виконання обов'язків щодо здобуття їх неповнолітніми дітьми повної загальної середньої освіти може бути підставою для позбавлення їх батьківських прав. Однак, в положеннях ст.164 СК України, дана норма Закону не знайшла свого відображення. Звичайно, злісне ухилення батьків від виконання обов'язків щодо здобуття їх неповнолітніми дітьми повної загальної середньої освіти можна віднести до такої підстави позбавлення батьківських прав як ухилення батьків від виконання своїх обов'язків по вихованню дітей.

Проте процеси виховання і навчання відрізняються. Виховувати дитину означає систематично впливати на її культурний розвиток, світогляд, моральні принципи. Обов'язок по вихованню дитини покладений, насамперед, на батьків. Навчати дитину означає передавати їй необхідні знання та уміння. Обов'язок по навчанню дитини покладається в більшості випадків на педагогічних працівників, а вже потім на батьків (ст.19 Закону "Про загальну середню освіту").

Крім того, поняття „виховання” і „навчання” чітко розмежовуються на законодавчому рівні. Так, ст.150 СК України в ч.1 передбачає, що батьки зобов’язані **виховувати** дитину, а в ч.3 – **забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти** (*виділено – Л. М.*). Стаття 36 Закону України від 11.07.2001 року “Про дошкільну освіту” [5] закріплює за батьками право звернення до відповідних органів управління освітою з питань розвитку, **виховання і навчання** своїх дітей, а до обов’язків батьків відносить: **виховання** у дітей любов до України... та **забезпечення умов для здобуття дітьми старшого дошкільного віку дошкільної освіти** за будь-якою формою. Ч.2 ст.29 Закону “Про загальну середню освіту” передбачає, що батьки **зобов’язані забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти** за будь-якою формою навчання та **виховувати** працелюбність, почуття доброти тощо.

Отже, процес здобуття дитиною освіти здійснюється шляхом навчання і виховання. І якщо законодавець передбачає застосування сімейно-правової санкції у разі ухилення батьків від виконання своїх обов’язків по вихованню дитини, то доцільним було б доповнити ст.164 СК України положенням про ухилення батьків від виконання обов’язків щодо здобуття їх неповнолітніми дітьми дошкільної, загальної середньої освіти як одну з підстав позбавлення батьківських прав.

В якості самостійної підстави позбавлення батьківських прав може виступати факт невиконання батьками обов’язків щодо охорони здоров’я дитини.

Стаття 150 СК України зобов’язує батьків піклуватися про здоров’я дитини. Цьому обов’язку батьків передуює, закріплене в ст.6 Закону України від 26.04.2001

року „Про охорону дитинства”[7], право дитини на охорону здоров’я. В ч.7 ст.12 зазначеного закону передбачено, що у разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров’ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом.

Стаття 59 Основ законодавства України про охорону здоров’я наголошує, що батьки зобов’язані піклуватися про здоров’я своїх дітей, їх фізичний та духовний розвиток, ведення ними здорового способу життя. У разі порушення цього обов’язку, якщо воно завдає істотної шкоди здоров’ю дитини, винні у встановленому порядку можуть бути позбавлені батьківських прав.

Проте вказана норма не знайшла свого відображення в ст.164 СК України. Тому пропонуємо в якості самостійної підстави позбавлення батьківських прав доповнити частину першу статті 164 СК України нормою наступного змісту: “невиконання батьківських обов’язків по охороні здоров’я дитини, внаслідок чого здоров’ю дитини завдано істотної шкоди”.

В контексті даної пропозиції, на нашу думку, в СК України необхідно закріпити норму, яка б передбачала відшкодування шкоди здоров’ю дитини батьками, усиновлювачами при задоволенні позову про позбавлення батьківських прав та про скасування усиновлення, в тому випадку, коли протиправні дії батьків, усиновлювачів виражаються в жорстокому поводженні з дітьми, ухиленні від виконання батьківських обов’язків та вчинення злочину проти життя і здоров’я дитини.

При цьому під шкодою, яка завдається здоров’ю дитини, слід розуміти ушкодження або розлад здоров’я (захворювання, розлад психіки), фізичні та

моральні страждання. Останні, в свою чергу, спричиняють недоліки розумового та затримку психічного розвитку дитини. Негативні наслідки впливу на здоров'я дитини можуть мати неналежне виховання та освітній процес, психологічне насильство, неналежна увага до дитини з боку батьків, відсутність турботи про неї. До того ж виявити шкоду, завдану такими діями батьків здоров'ю дитини, досить важко. Така шкода може проявитися не відразу, а з плином часу, що створює труднощі при встановленні причинного зв'язку.

Тому з огляду на дію п.6 ч.2 ст.18 СК України, яким визначено, що способами захисту сімейних прав та інтересів є відшкодування матеріальної та моральної шкоди, в СК необхідно закріпити норму, яка б передбачала відшкодування шкоди здоров'ю дитини батьками (усиновлювачами) при задоволенні позову про позбавлення батьківських прав (про скасування усиновлення).

При цьому відшкодуванню в цих випадках повинна підлягати не тільки матеріальна, але й моральна шкода. Моральна шкода, завдана дитині батьками, буде полягати у фізичному болю та стражданнях, які дитина зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, та у душевних стражданнях, які дитина зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою батьків щодо неї. Оскільки протиправними діями батьків (усиновлювачів) (наприклад, залишення дитини без їжі, без теплого одягу в зимовий період року, психічне насильство) заподіюються крім фізичних, і моральні страждання дитині, вона має повне право згідно з ст.280 Цивільного кодексу України [3] на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав та законних інтересів.

Наступне. Згідно з ст.ст.180, 181 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Невиконання батьками цього обов'язку є одним із проявів їх протиправної поведінки щодо дитини.

Проте встановлюючи обов'язок по утриманню дитини, СК України не містить норми, яка б закріплювала сімейно-правову санкцію за порушення цього обов'язку. За дане правопорушення передбачена тільки кримінальна відповідальність (ст.164 КК України).

При цьому кримінальна відповідальність за ст.164 КК України настає за два самостійні злочини: **злісне** ухилення від сплати встановлених рішенням суду аліментів та за **злісне** ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, які перебувають на їх утриманні (*виділено мною – М.Л.*).

Проте за сам факт ухилення батьків від сплати коштів на утримування дітей та ухилення батьків від утримування неповнолітніх або непрацездатних дітей, які перебувають на їх утриманні, чинним законодавством не передбачено настання відповідальності. Незрозумілою є і відсутність норми, яка передбачала б таку відповідальність в СК України. Адже цілком можливим вбачається позбавлення батьків батьківських прав на підставі ухилення їх від сплати аліментів, оскільки в практиці ще не було випадків, коли, наприклад, батько, який ухиляється від сплати аліментів, приймає участь у вихованні та розвитку дитини.

Тому пропонуємо як одну з підстав позбавлення батьківських прав в чинному СК України запровадити положення щодо ухилення батьків від сплати аліментів, скориставшись при цьому в якості прикладу ст.69 СК РФ, яка виділяє як різновид ухилення від виконання батьківських обов'язків злісне ухилення від

сплати аліментів. До речі російський законодавець наголошує на необов'язковості підтвердження факту ухилення батьків від утримання дитини вироком суду. Достатньо переконатися в постійному прагненні особи ухилитися від сплати аліментів, матеріальної підтримки своїх дітей. При цьому варто пам'ятати, якщо батько з об'єктивних причин не може виплачувати аліменти, то нема підстав за цією ознакою позбавляти його батьківських прав.

Таким чином, в підсумку проведеного аналізу норм сімейного законодавства, пропонуємо:

□ частину першу статті 164 СК України викласти у новій редакції наступного змісту: **“Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:**

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, в тому числі при ухиленні батьків від виконання обов'язків щодо здобуття їх дитиною дошкільної, загальної середньої освіти;

3) ухиляються від виконання батьківських обов'язків по охороні здоров'я дитини, у зв'язку з чим здоров'ю дитини нанесено істотної шкоди;

4) злісно ухиляються від сплати аліментів;

5) зловживають батьківськими правами;

6) жорстоко поводяться з дитиною;

7) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

8) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини”;

□ статтю 166 СК України доповнити новою частиною третьою наступного змісту: “Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, має право звернутися з позовом до суду про відшкодування шкоди, завданої здоров’ю внаслідок жорстокого поводження з нею, ухилення від виконання батьківських обов’язків та вчинення злочину проти життя і здоров’я дитини”;

□ закріпити у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України перелік поважних причин, внаслідок яких батьки або одинока матір можуть відмовитися взяти дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров’я.

Отже, на сьогодні є всі передумови для розробки і прийняття Закону України “Про внесення змін та доповнень до статті 164 Сімейного кодексу України”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. – К.: “Атіка”, 2002. – 80 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. – К.: “Атіка”, 2003. – 416 с.
4. Основи законодавства України про охорону здоров’я: Закон України від 19 листопада 1992 року // ВВР. – 1993. – № 4. – Ст.19.

5. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року // Урядовий кур'єр. – Орієнтир. – 8 серпня 2001 року. – № 141.
6. Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року // Урядовий кур'єр. – Орієнтир. – 8 липня 1999 року. – № 125-126.
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року // Урядовий кур'єр. – Орієнтир. – 6 червня 2001 року. – № 98.
8. Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К., 1997.

Логвінова М.В. Новий погляд на підстави позбавлення батьківських прав

В запропонованій статті завдяки проведеному порівнянню норм чинного законодавства та змісту статті 164 Сімейного кодексу, наголошується на потребі її доопрацювання. Зокрема, статтю 164 Сімейного кодексу України, на думку автора, необхідно доповнити такими підставами позбавлення батьківських прав як ухилення батьків від виконання обов'язків щодо здобуття їх дитиною дошкільної, загальної середньої освіти; ухилення від виконання батьківських обов'язків по охороні здоров'я дитини, у зв'язку з чим здоров'ю дитини нанесено істотної шкоди; злісного ухилення батьків від сплати аліментів; зловживання батьківськими правами. До того ж, автор звертає увагу на доцільність закріплення в СК України норми, яка б передбачала відшкодування шкоди здоров'ю дитини батьками (усиновлювачами) при задоволенні позову про позбавлення батьківських прав (про скасування усиновлення).

Logvinova M. New approach to grounds for annulment of parental rights.

In the suggested article the author compared regulations of current legislation and contents of article 164 of the Family Code and emphasizes the necessity of its revision. Thus, the 164th article of the Family Code should be supplemented by other grounds for annulment of parental rights, namely: evasion of parents (adoptive parents) from their duties concerning the pre-school, general secondary education; evasion from duties concerning healthcare that resulted in serious health problems; persistent evasion from alimony payment; misuse of parental rights.

Besides, the author of the article pays attention to the expediency of regulations which stipulate compensation of children*s health problems, caused by parents (adoptive parents) after the satisfaction of claim concerning the annulment of parental rights (cancellation of adoption).